

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
АРХИТЕКТОНСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Одлуком Наставно-научног већа Архитектонског факултета од 25.06.2011. године (бр. 01-827/2-5.2.), именована је Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације кандидата **мр Снежане Тошеве**, под називом:

"Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије и његов утицај на развој градитељства у Србији између два светска рата",

у саставу:

- др Мирјана Ротер-Благојевић, ванредни професор Архитектонског факултета у Београду,
- др Александар Игњатовић, ванредни професор Архитектонског факултета у Београду, и
- др Мирослав Тимотијевић, редовни професор Филозофског факултета у Београду

која подноси следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. УВОД

1.1. Наслов и обим дисертације

Докторска дисертација **мр Снежане Тошеве**, под називом **"Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије и његов утицај на развој градитељства у Србији између два светска рата"**, написана је на 350 страна. Основни текст је дат на 317 страна (текст прате илустрације и напомене на крају сваке странице), иза којих следи попис извора и литературе на 18 страна, два прилога на 14 страна. На почетку дисертације, у делу нумерисаном римским бројевима, налазе се насловна страна на српском и енглеском језику, страна са информацијама и ментору и члановима комисије, предговор, резиме на српском и енглеском језику, садржај, списак коришћених скраћеница и попис слика и прилога. На крају рада је и краћа биографија кандидата и изјава о ауторству.

1.2. Хронологија тока рада на дисертацији

Фебруара 2009. године, мр Снежана Тошева, дипломирани историчар уметности, поднела је захтев Наставно-научном већу Архитектонског факултета да јој се одобри израда докторске дисертације под називом: **"Организација и делатност архитектонског одељења министарства грађевина Краљевине Југославије и његов утицај на развој градитељства у Србији између два светска рата"**.

Наставно-научно веће је на седници оджаној 11.02.2009. године донело одлуку о именовању Комисије за оцену испуњености услова кандидата и теме докторске дисертације у саставу:

- др Мирјана Ротер Благојевић, доцент Архитектонског факултета у Београду,
- др Александар Игњатовић, доцент Архитектонског факултета у Београду, и
- др Мирослав Тимотијевић, редовни професор Филозофског факултета у Београду

Комисија је написала извештај 10.04.2009. године којим је предложила Наставно-научном Архитектонског факултета већу да одобри израду докторске дисертације под називом **"Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије и његов утицај на развој градитељства у Србији између два светска рата"**.

Овај извештај је Наставно-научно веће усвојило 21.04.2009. године и проследило Универзитету. Својом одлуком од 08. 07. 2009. године Универзитет се сагласио с предложеном темом. Наставно-научно веће Архитектонског факултета је 07.10. 2009. године одобрило рад на предложеној теми докторске дисертације, за ментора је именована др Мирјана Ротер Благојевић. За рок до када кандидат може одбранити докторску дисертацију утврђен је 07.10.2014. године.

Јуна 2012. године, кандидат је, уз сагласност Комисије, предао завршену докторску дисертацију. Наставно-научно веће је на седници, одржаној 25.06.2011. године, именovalo Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације у саставу:

- др Мирјана Ротер Благојевић, ванредни професор Архитектонског факултета у Београду,
- др Александар Игњатовић, ванредни професор Архитектонског факултета у Београду, и
- др Мирослав Тимотијевић, редовни професор Филозофског факултета у Београду

1.3. Место дисертације у одговарајућој научној области

Дисертација која је предмет овог извештаја је, у најширем смислу, из области техничких наука, у ужем смислу припада области архитектура и урбанизам, док у најужем смислу обухвата научну област историја и теорија архитектуре. У дисертацији се истражује и тумачи рад Архитектонског одељења Министарства грађевина Краљевине Југославије и његов утицај на развој градитељства у Србији између два светска рата.

2. БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА

Мр Снежана Тошева је дипломирала 1990. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду, на Одељењу за историју уметности, са темом *"Дела руских архитеката у београдској архитектури између два рата"*. Исте године је уписала последимпломске студије на смеру Историја модерне архитектуре на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду. Магистарски рад *"Живот и*

дело архитекта Бранислава Којића" одбранила је 1995. године пред комисијом у саставу: академик проф. Војислав Кораћ, проф. Марица Шупут и проф. Миодраг Јовановић. Од 1992 – 1994. године била је ангажована преко Републичког завода за тржиште рада у Институту за историју уметности Филозофског факултета у Београду, на пројекту "Српска архитектура" у оквиру главног пројекта "Српска уметност XX века".

Од 1998. године мр Снежана Тошева ради као виши кустос у Одељењу архитектуре при Музеју науке и технике у Београду. Током 2002. и 2004. године боравила је у Лондону као стипендиста "Dr Robert Anderson research charitable trust" где је истраживала британско српске културне везе у периоду између два светска рата, са посебним освртом на област архитектуре.

Посебно треба истаћи досадашње деловање кандидаткиње на пољу уже научне области историје и теорије архитектуре, те истраживања развоја градитељства у Србији у периоду између два светска рата. Своје резултате истраживања у области историје архитектуре кандидаткиња је презентирала на међународним скуповима и публиковала домаћим научним часописима и зборницима:

Мр Снежана Тошева је аутор више научних радова објављених у часописима националног значаја:

1. Тошева, С. (2004). „Рад руских архитеката у Министарству грађевина у периоду између два светска рата,, у: **Годишњак града Београда**, књ. LI, МГБ, стр. 169 – 182.
2. Тошева, С. (1999). Организација и рад Архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата, у: **Наслеђе**, књ. 2, ЗЗСКГБ, 171 – 181.
3. Тошева, С. (1998-99). Конкурс за Бели двор на Дедињу, **Годишњак града Београда**, књ. XLV – XLVI, МГБ, стр. 133 – 149.
10. Тошева, С. (1997). „Архитект Милица Крстић (1887 – 1964)“, у: **Годишњак града Београда**, књ. XLIV, МГБ, стр. 95-114.
11. Тошева, С. (1996). „Даница Којић (1899 – 1975)“, у: **Годишњак града Београда**, књ. XLIII, МГБ, 1 стр. 09 – 121.

Аутор је више радова објављених научним часописим:

1. Тошева, С. (1999). Прилог проучавању рада Светозара Јовановића старијег у југоисточној Србији, у: **Лесковачки зборник**, књ. XXXIX, Народни музеј Лесковац, стр. 123 – 134.
2. Тошева, С. (1998). „Оливер Минић као историчар и савременик београдске архитектуре“, у: **Милешевски записи**, књ. 3, Музеј у Пријепољу, стр. 185 – 196.
3. Тошева, С. (1997). Прилог проучавању рада Бранислава Којића у Југоисточној Србији, у: **Лесковачки зборник**, књ. XXXVII, Народни музеј Лесковац, стр. 75 – 82.
4. Тошева, С. (1995). Два градитељска остварења Бранислава Којића у Лесковцу, **Лесковачки зборник**, књ. XXXV, Народни музеј Лесковац, стр. 85 – 89.

Поред тога је објавила поглавље у научном зборнику:

1. Тошева, С. (1994). Капитална дела руских архитеката у Београду, у: **Руска емиграција у српској култури XX века**, Зборник радова, Филолошки факултет, Катедра за славистику и Центар за научни рад, Београд, стр. 302 – 307.

Свој рад у области истраживања културних веза и страних утицаја на развој архитектуре у Србији, као и опуса појединих аутора, кандидаткиња је афирмисала објављивањем монографија:

1. Тошева, С. (2007). **Србија и Британија – културни додири почетком XX века**, Галерија науке и технике САНУ, Београд.
2. Тошева, С. (2003). **Божидар Петровић - Кућа као отисак трајања**, Графопринт, Горњи Милановац.
3. Тошева, С. (1998). **Бранислав Којић**, РЗЗСК и МНТ, Београд.

Поред тога је објавила више радова у стручним часописима и другим публикацијама:

1. Тошева, С. (2006). Цртежи архитекте Николаја Петровића Краснова, Лепота архитектуре, у: **Навој 1**, МНТ, стр. 16 – 17.
2. Тошева, С. (2005). Архитектура инспирисана традицијом, у: **Навој 2**, МНТ, стр. 14 – 16.
3. Тошева, С. (2002). Кућа којој човек треба да се радује, у: **Вукова задужбина** 61, 5.
4. Тошева, С. (2002). Елементи народног неимарства у опусу Божидара Петровића, у: **Вукова задужбина** 60, 5.
5. Тошева, С. (1994). Како је настао Уметнички павиљон «Цвијета Зузорић», у: **Ликовни живот** 47/48, Уметничка галерија „Стара капетанија“, 59 – 60.

Треба истаћи и учествовање мр Снежане Тошеве на два међународна научна скупа:

1. **Руска емиграција у српској и другим словенским културама**, одржан у Београду октобра 1997. године; и
2. **Допринос руске емиграције развоју српске културе XX века**, који је одржан априла 1993. године на Филолошком факултету у Београду.

Као и на више домаћих симпозијума и научних скупова:

1. Симпозијум **Милан Злоковић – живот и дело** одржан децембра 1999. године на Архитектонском факултету у Београду,
2. Научни скуп **Културно-историјска баштина југоисточне Србије**, одржан у Лесковцу октобра 1998. Године,
3. Научни скуп **Пријеполје и околина**, одржан октобра 1997. године у Пријеполју,
4. Научни скуп **Културно историјска баштина југоисточне Србије**, одржан октобра 1996. године у Лесковцу, и
5. Научни скуп **Културно историјска баштина Лесковца и околине**, одржан у Лесковцу, октобра 1994. године.

2. ТЕХНИЧКИ ОПИС ДИСЕРТАЦИЈЕ

~~2.1.~~ Обим дисертације са спецификацијом свих њених елемената

Основни текст дисертације има 317 страница, прати га 683 напомена (датих у виду фуснота на крају странице), 148 илустрација (планови, фотографије, оригинални пројекти са основама пресецима и изгледима и сл.) и 14 табела, датих

у оквиру текста, као и 2 прилога дата на крају рада. Попис извора и литературе је дат на крају рада на 18 страница, а кратка биографија кандидата на једној страници.

На почетку дисертације се налази садржај (дат детаљно до нивоа одељака свих поглавља и нумерацијом страна), резиме на српском и енглеском језику, објашњење скраћеница које су коришћене у тексту и попис илустрација, табела и прилога.

Након резимеа на српском и енглеском језику с кључним речима, предговора, садржаја и скраћеница, следе следећа поглавља:

Прво поглавље **Увод** има два одељака: 1.0. Предмет рада, циљеви проучавања, полазне хипотезе и методе истраживања и 2.0. Приказ досадашњих истраживања.

Друго поглавље **Друштвене и културне прилике у Краљевини Југославији између два светска рата** има два одељака: 1.0. Друштвена, социјалне и културне прилике; и 2.0. Опште карактеристике урбанистичког развоја и изградње на простору Србије.

Треће, најобимније поглавље **Организација и рад архитектонског одељења** има пет одељака: 1.0. Оснивање и делокруг рада Министарства грађевина – крај XIX и почетак XX века; 2.0. Рад Министарства грађевина између два светска рата, организациона структура и надлежност рада Архитектонског одељења; 3.0. Закони, уредбе и правилници доношени у Министарству грађевина; 4.0. Анализа процеса пројектовања и изградње државних здања; и 5.0. Пројектовање и изградња појединих врста грађевина у ресору Министарства грађевина.

Четврто поглавље **Положај архитектата у министарству грађевина и њихова делатност** има три одељака: 1.0. Кадровска структура и делокруг рада архитектата, стручно напредовање, усавршавање архитектата и њихово кретање кроз службу; 2.0. Утицај градитеља различитих генерација и образовања запослених у Архитектонском одељењу на међуратну архитектуру; и 3.0. Рад и положај руских архитектата у Министарству грађевина.

Пето поглавље **Обликовање здања пројектованих у архитектонском одељењу и значај деловања појединих градитеља** има три одељака: 1.0. Анализа архитектонског обликовања грађевина насталих у Архитектонском одељењу и могућност изражавања различитих стилских идеја; 2.0. Градитељство у служби државе; и 3.0. Утицај државних архитектата на креирање општих стилских токова у градитељству међуратног периода.

Шесто поглавље **Закључна разматрања** садржи закључке, донете у односу на постављене циљеве и почетне хипотезе истраживања, импликације налаза истраживања, процену резултата и значаја истраживања, као и могуће правце даљих истраживања.

Седми део **Извори и литература** садржи попис извора, необјављене и објављене грађе, референтну и коришћену литературу. Осми део су прилози. На крају рада је дата краћа биографија докторанта.

2.2. Кратак приказ појединачних поглавља

Мр Снежана Тошева у **првом поглављу – Увод** образлаже зашто се определила да предмет њене докторске тезе буде истраживање организације и деловања Архитектонског одељења Министарства грађевина Краљевине Југославије. Даље се даје објашњење предмета рада, излажу се циљеви научног рада, основне научне хипотезе, методе истраживања и очекиване резултате.

У **другом поглављу - Друштвене и културне прилике у Краљевини Југославији између два светска рата** дат је општи приказ друштвених, социјалних и културних прилика у Краљевини Југославији, кроз тумачење главних друштвених, социјалних и културних утицаја на градитељство и општих карактеристика

урбанистичког развоја и изградње на простору Србије. У раду се дошло до закључка да се сложеност, особеност и неуједначеност развоја општих друштвених, политичких, економских, социјалних и културних прилика одразила и на развој градитељства. Архитектонско-урбанистички развој међуратног периода био је сведочанство свега онога што се дешавало у држави. У сложеним друштвеним приликама, Министарство грађевина је одиграло кључну улогу у тежњи градова ка уређењу и подстицању њихове изградње, док се временом његова надлежност разгранала широм Србије, покривајући све значајније архитектонско-урбанистичке подухвате међуратног периода.

Трећем поглављу дисертације је најобимније и представља разраду основне теме, кроз коју се остварује најзначајнији допринос самог рада, односно приказ и критичка анализа **Организације и рада Архитектонског одељења**. Кандидаткиња се на почетку поглавља бави оснивањем и делокругом рада Министарства грађевина; даље се образлаже његова организациона структура и надлежности рада; анализирају се закони, уредбе и правилници које је доносило Министарство, а који су се односили на различите аспекте из области градитељства. Поред тога анализира се процес пројектовања и изградње појединих врста и типова грађевина који су били у надлежности Архитектонског одељења, и даје се приказ различитих фаза пројектовања и изградње државних здања. На крају су реконструисани сами токови изградње појединих врста грађевина - државних установа, црква, школа, болница, саобраћајних, привредних и индустријских зграда. У овом поглављу посебан део односи се на анализу и приказ типских пројеката као важном сегменту рада Архитектонског одељења и сведочанству тежње државе да створи услове за планску изградњу земље, као и сведочанство богате архитектонске продукције у Министарству. На крају поглавља, а на основу анализе општег стања и конкретних примера, закључено је да је, својим ресурсима у људству и законским овлашћењима, једино Министарство грађевина било у стању да на одговарајући начин решава мноштво проблема у изградњи Краљевине СХС/Југославије. Оно је својим реалним ауторитетом стеченим искуством и квалитетом стручног кадра поседовало стварне капацитете да одговори потребама за обновом ратом порушене земље и изградњом јавних грађевина различите врсте и намене.

Четврто поглавље - Положај архитеката у министарству грађевина и њихова делатност разматра положај самих запослених у Министарству грађевина између два рата и њихову делатност. Анализирана је кадровска структура и делокруг рада архитеката; могућности стручног напредовања и усавршавања архитеката, као и њихово кретање кроз службу. Поред тога посебно је осветљено питање присуства градитеља различитих генерација и архитектонског образовања у тадашњем Архитектонском одељењу и утицај најзначајнијих европских и домаћих токова архитектонског стваралаштва међуратног периода на њихов рад. Анализирајући општи положај архитеката у Министарству и стваралачке опусе појединаца дошло се до закључка да је богат опус аутора сведочио о великом потенцијалу које је Министарство грађевина поседовало у стручњацима који су својим знањем и искуством успешно одговарали на сложене захтеве у области градитељства. Делатност Архитектонског одељења се одвијала између строго дефинисаних правила и личне креативности, што му је давало посебну динамику и квалитет. Богата градитељска продукција од стандардних типских пројеката до креативних решења, представљала је посебну вредност, тако да су остварења настала у Архитектонском одељењу оставила значајан траг у развоју српске међуратне архитектуре.

Као посебно значајан део овог поглавља издваја се трећа глава у којој је анализиран и приказан рад и положаја руских архитеката у Министарству грађевина. Након детаљне анализе њихове делатности закључено је да су они као креативна и стручна снага окупљена у државној установи највишег ранга, обележили не само рад Архитектонског одељења Министарства грађевина, већ су својим деловањем значајно одредили целокупан развој српске архитектуре између два светска рата.

У петом поглављу - Обликовање здања пројектованих у архитектонском одељењу и значај деловања појединих градитеља дат је критички приказ главних

стилских праваца примењених на пројектима насталим у Архитектонском одељењу – академизма, националног стила и модернизма, као и утицаја државе на развој међуратне архитектуре и деловања појединих градитеља запослених у њему. У првом делу су анализирана најзначајнија државна здања настала у Архитектонском одељењу, као и до сада мање позната дела. Поред тога разматрано је и да ли је постојала могућност спровођења властитих идеја архитеката кроз пројектовање ових грађевина. На крају овог дела закључено је да, иако у Министарству грађевина није сачуван посебан грађевински програм у погледу стилске обраде јавних грађевина, држава је као инвеститор и креатор политике највећег архитектонског бироа, изабрала академски и национални језик архитектонског изражавања као званичне стилове у којима је пројектовала државна здања. Званичници су сматрали да раскош, моћ, стабилност и значај државе могу на најбољи начин да се изразе стандардним и провереним језиком архитектонског обликовања.

У другој глави овог поглавља анализирана је веза архитектуре и државне политике са посебним освртом на улогу краља Александра I Карађорђевића. Истакнута је значајна улога Министарства грађевина у креирању државног, културног и визуелног идентитета Краљевине СХС/Југославије. Изглед градова, вароши и варошица широм земље који се интензивно мењао у међуратном периоду био је добрим делом условљен и обележен радом Министарства које је једино имало кадровски и финансијски потенцијал да реализује велике градитељске подухвате широм земље.

Трећа глава је усредсређена на сагледавање утицаја државних архитеката на креирање општих стилских токова у српском градитељству међуратног периода. На крају поглавља закључено је да се рад Министарства грађевина и његов значај не могу сагледавати као издвојени феномени у односу на српску архитектуру између два светска рата, већ као нераскидиви део богате архитектонске продукције које је обележила њен развој. Без остварења насталих у бироима Архитектонског одељења, српска архитектура новијег доба била би знатно осиромашена за антологијске примере међуратног градитељства.

У **Закључним разматрањима**, у шестом поглављу, резимирани су претходни сегменти истраживања, с нагласком на дефинисање закључака и резултата који су остварени на основу спроведених анализа. Кроз истраживање и критичко сагледавање укупног квалитета реализованих дела, али и улоге појединих аутора запослених у Архитектонском одељењу Министарства грађевина, дошло се до што реалнијег валоризовању укупног градитељског опуса овог одељења у посматраном периоду. Кроз вредновање најзначајнијих остварења, али и оних мање познатих, тежило се стварању што објективније слике стваралаштва појединих аутора, али и укупне продукције овог одељења, како би се сагледао стварни допринос и утицај Архитектонског одељења у међуратном периоду.

Након истраживања и анализе разноврсне делатности и огромне градитељске продукције закључено је да је Архитектонско одељење Министарства грађевина у међуратном периоду стварало значајан креативни и стручни потенцијал за све оно што се дешавало у српској архитектури новијег доба захваљујући својим креативним снагама, законском регулативом, успостављањем јасне методологије рада у начину пројектовања и реализације јавних грађевина и уређењем градова. Као врховна управна и надзорна грађевинска власт Министарство грађевина је представљало један од пресудних фактора који су утицали на развој архитектуре на овим просторима.

Такође, у закључку су изложени и могући правци за нова истраживања и деловања на овој теми.

Попис извора и литературе, који следи у седмом поглављу, даје веома исцрпан и прегледан попис необјављене и објављене грађе, као и референтне и укупне коришћене литературе. Текст прати преко 140 илустрација, оригиналних пројеката (основе, пресеци и изгледи објеката који се анализирају) и старих фотографија, који се углавном чувају у архивској грађи и приватним колекцијама и до сада нису објављивани.

2.3. Осврт на технику обраде дисертације

Текст дисертације је дат с илустрацијама и цитатима у виду фуснота на крају страница, тако да они чине јединствену целину, што доприноси прегледности и информативности самог рада. Уз илустрације и табеле су дати сви неопходни подаци.

Структура истраживања је јасно назначена насловима и поднасловима, а попис илустрација, табела и литературе је дат прецизно, уз све потребне податке. Структура и садржај текста одражавају уређен и конзистентан истраживачки концепт и омогућавају прегледан увид у целину рада. Поглавља и њихов садржај међусобно су тематски логично повезани и компоновани, те омогућавају једноставно ишчитавање и разумевање материјала, што представља посебан квалитет дисертације.

3. ОЦЕНА ДИСЕРТАЦИЈЕ

3.1. План (композиција) дисертације, савременост, оригиналност и значај

Слојевита материја обухваћена дисертацијом подељена је на шест поглавља која су логично повезана у целину. У сваком поглављу обрађен је један од проблема и даје се закључак истраживања. Основни истраживачки проблем који је мр Снежана Тошева поставила у својој дисертацији је расветљавање делатности, улоге и значаја које је имало Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије у градитељству Србије у периоду између два светска рата, а све у циљу расветљавања непознатих сегмената развоја архитектуре у Србији новијег доба.

Сам проблем који кандидат у раду истражује је у домену историје и теорије архитектуре, односно критичког сагледавања и вредновања домета архитектонске праксе одређеног периода и њеног односа према природним, друштвеним, културним и обликовним аспектима контекста у ком је настала.

Дисертација по својој структури, са стручног, методолошког и научног становишта садржи елементе савременог истраживачког пројекта и примерена је научној области архитектуре и урбанизма. Након кратког приказа друштвених и културних прилика у Краљевини Југославији, кандидаткиња у трећем поглављу детаљно истражује и тумачи сам рад Министарства грађевина, његову организациону структуру и надлежности; законе, уредбе и правилнике које је доносило, као и сам процес пројектовања и изградње појединих врста грађевина. Дела настала у Архитектонском одељењу министарства грађевина се анализирају на основу аутентичних пројаката сачуваних у Архиву Југославије, класификованих у поједине врсте – школе, поштанске зграде, цркве, парохијске домове, пољопривредне зграде и остало. Поред тога у четвртном поглављу посебна пажња је посвећена истраживању кадровске структуре, деловању градитеља различитих генерација, као и положаја руских стручњака, који су имали значајно место у државној служби и пројектовали велики број значајних државних здања у целој земљи. На крају рада, у петом поглављу се даје критичка анализа обликовања појединих државних грађевина, различитих врста и типова, у односу на примењене стилске изразе, који су се кретали од академизма, преко националног стила, до модернизма.

Може се закључити да су, у целини посматрано, поглавља у оквиру рада компонована тако да у целости обрађују одређене сегменте тезе и логички се надовезују, јасно следећи методолошки пут од увода до закључка, литературе и прилога.

Треба нагласити да се значај овог истраживања огледа првенствено у томе што оно представља прву целовиту научну студију која се на синтезни начин бави истраживањем и тумачењем организације рада Министарства грађевина у периоду између два светска рата, односно његовог Архитектонског одељења, кроз приказ његове продукције, кроз приказ кадровске структуре и реализације различитих врста и типова државних грађевина. Прикупљена је и презентирана богата архивска грађа у

виду оригиналних планова за поједине врсте грађевина, посебно типски пројекти за школе, здравствене зграде, парохијске домове, пољопривредне зграде и сл, као и бројне фотографије које приказују грађевине у време њиховог настанка, што у већини примера до сада није објављивано. На тај начин прикупљени су бројни подаци и систематизована богата грађа која ће у будућности бити од велике помоћи другим истраживачима који ће се бавити градитељством посматраног периода. Овај обимни материјал омогућио је да се садржајније и објективније сагледа и валоризује укупан рад Архитектонског одељења, као и пројекти, грађевине и опуса појединих личности запослених у овом одељењу које до сада нису били предмет анализа и тумачења у научним радовима.

3.2. Обим и квалитет презентираних извора, критички осврт на референтну и коришћену литературу

Кандидаткиња мр Снежана Тошева је користила обимну необјављену архивску грађу, извештаје и пројекте који се налази у Архиву Југославије у Београду (фондови Министарства грађевина КЈ, Министарског савета КЈ, Министарства трговине и индустрије КЈ, збирке Д.Стошовића и М.Стојадиновића), Архиву САНУ (Историјска збирка), Музеју науке и технике (заовставштина М.Коруновића) и др., као и оригиналне фотографије из времена настанка грађевина које се налазе у приватним колекцијама (М.Јуришића и породице Леко). Поред тога користила је обимну објављену грађу (алманахе, законе, уредбе, правилнике, извештаје и друга документа) која даје драгоцене податке о уређењу и раду Министарства грађевина. Изворе прати одговарајућа референтна и шира литература која је брижљиво одабрана и добро покрива проблематику која се третира у раду.

У раду је формиран веома драгоцен и садржајан попис извора (необјављене и објављене грађе) и литературе, који може да служи као база података и другим истраживачима сличне проблематике и градитељства посматраног периода и шире. Коришћени библиографски извори су подељени на оне који непосредно третирају градитељство и деловање појединих аутора у посматраном периоду и на оне који дају општу слику друштвених и културних прилика, урбаног развоја и утицаја из европског окружења. Поред релевантних монографија, коришћени су и радова из стручних и научних часописа, те дневна и периодична штампа из посматраног периода. У попису литературе је посебно издвојена примарна референтна литература, која се непосредно односи на предмет рада и која има 71. одредницу, а следи је општа литература коришћена приликом израде ове дисертације, са 78 одредница. Литература је сређена по азбучном реду и приказана у складу са предвиђеним научним нормама.

Наведени попис извора и литературе показује да је кандидаткиња стекла добар увид у дела која су се бавила предметном материјом, као и да је остварила изузетно добар увид у богату архивску грађу.

3.3. Анализа примењених научних метода и њихова адекватност за спроведено истраживање

Истраживачки процес се одвијао кроз примену неколико научних метода истраживања којима се проверавала научна заснованост предпостављених хипотеза. Избор метода и концепт истраживања био је условљен карактером предмета рада и постављених хипотеза. Након избора и формулације проблема и предмета истраживања, на основу расположививе архивске грађе и библиографских извора је дефинисан оквир истраживања и критеријуми анализа којима ће се преиспитивати конкретна градитељска пракса током одређеног периода у Србији.

Прва фаза истраживања, током прикупљања грађе за анализу, у првом реду је била заснована на историографском методу који је обухватао истраживање и анализу архивске грађе и других релевантних извора. Ради формирања што обимније и квалитетније информационе основе истраживања, тежиште рада било је на

прикупљању, класификацији, систематизацији и анализи примарних извора, у виду архивске грађе (писаних докумената, цртежа, планова, старих фотографија и сл), објављене грађе (правилника, прописа, закона и сл), периодике и литературе из посматраног и каснијих периода.

Друга фаза истраивања је подразумевала систематизацију прикупљене грађе и њену анализу. Осим аналитичког, примењен је и компаративни метод, како би се, кроз упоредне анализе различитих врста државних здања и дела појединих аутора, донели што објективнији закључци и валоризовао значај и допринос појединих архитеката укупном развоју градитељства у Србији нивијег доба. Поред тога, кроз критичку анализу разамтрани су резултати досадашњих истраживања других аутора, односно компарацију судова историчара и теоретичара архитектуре који се односе на посматрани период, како би се провериле и утемељиле постављене хипотезе.

Током треће фазе, помоћу методе синтезе, изведена је класификација и систематизација примера, те донети одговарајући закључци. У циљу доношења објективних закључака коришћен је и метод индукције. Остварени резултати истраживања приказани су сумирањем и интерпретацијом наведених анализа, а у закључним разматрањима су синтетички приказани резултати истраживања и њихова компарација са постављеним хипотезама.

Анализирани примери су документовани низом аутентичних фотографских и графичких прилога (оригиналних планова из архива), у форми у којој су међусобно упоредиви.

4. МИШЉЕЊЕ И ОЦЕНА ДИСЕРТАЦИЈЕ И КАНДИДАТОВЕ СПОСОБНОСТИ ЗА САМОСТАЛНИ НАУЧНИ РАД

4.1. Критичка анализа резултата истраживања

Будући да до сада није било опсежнијих и садржајнијих истраживања укупне делатности Архитектонског одељења Министарства грађевина у међуратном периоду, као и пројектованих и изведених грађевина на простору Србије, основни научни циљ истраживања које је кандидаткиња мр Снежана Тошева спровела у својој дисертацији било је реконструкција и шире сагледавање саме организације и основних поља делатности овог одељења. С обзиром да су главни друштвени токови и економска ситуација у посматраном периоду битно утицали на његов рад, примарни циљ истраживања била је анализа основних механизма функционисања одељења, сагледавање начина покретања иницијативе о изградњи појединих врста грађевина, утврђивање обима остварених пројеката и реализованих грађевина. Поред тога, један од научних циљева истраживања био је да се сагледа доношење и садржај закона, прописа, правилника и сл., докумената неопходних за уређење процеса рада и изградње државних здања, а који су креирани управо од стране Архитектонског одељења Министарства грађевина. Ка крају, значајан научни циљ истраживања био је да се кроз анализу кадровске структуре и деловања појединих аутора (сагледавање врсте и типова грађевина које су пројектовали, обима пројеката, њихове територијалне распоређености и сл) сагледа допринос појединих аутора општем развоју српске архитектуре посматраног периода.

Резултати изнети у дисертацији показују да је кандидаткиња успела да спроведе квалитетно истраживање које је у потпуности било у складу с постављеним циљевима, те да је прикупила релевантне информације и извршила њихову адекватну систематизацију и анализу, и проверила постављене хипотезе. Мр Снежана Тошева је прикупила и истражила велики број примера различитих архитектонских програма заступљених у делокругу рада Архитектонског одељења Министарства грађевина у посматраном периоду. Осим пројеката изведених грађевина за различите врсте државних надлештава, здравствених, образовних и других установа, прикупљен је и

презентиран велики број типских пројеката за школе, поштанске зграде, цркве, парохијске домове, пољопривредне зграде и сл., с обзиром да је један од примарних циљева дисертације било истраживање укупног рада Министарства грађевина у ширем контексту његове специфичне структуре и разноврсних делатности. Примери су анализирани и документовани на основу оригиналне грађе (планова) која до сада, у највећем броју случајева, није објављивана. Систематизовањем грађе у односу на одређене градитељске програме, кандидаткиња је јасно презентовала можда и један од најзначајнијих сегмената градитељства посматраног периода, изградњу јавних здања које је финансирала држава, и анализирала најзначајнија остварења, компарирајући ауторске приступе и систематизујући их у односу на преовадавајуће стилске тенденције тога доба - академизам, национални стил и модернизам.

4.2. Научни резултати релевантни за оцену квалитета дисертације

Истраживање спроведено у докторској дисертацији мр Снежане Тошеве доноси неколико значајних оригиналних научних резултата.

Систематизујући предмет истраживања у три основна проблемска сегмента кандидаткиња је остварила укупан темељан увид у деловање и градитељску продукцију Министарства грађевина, издвајајући и компарирајући најзначајније реализације и њихове ауторе, те донела оригиналне научно утемељене закључке и констатације.

(1) Најзначајнији научни резултат овог истраживања је темељно проучавање и тумачење организације и делокруга рада Архитектонског одељења Министарства грађевина, чему је у дисертацији посвећен највећи простор. На основу анализе објављених и необјављених извора (законима, уредби, правилника и упутстава) кандидаткиња је дала темељну реконструкцију организационе структуре и надлежности Министарства у периоду између два светска рата. На почетку посматраног периода оно је имало опште, инжењерско, архитектонско и рачунско одељење, даље подељене на одсеке. Архитектонско одељење, које је предмет рада, имало је: Одсек за монументалне грађевине, споменике и уметничко уређење градова и насеља; Одсек за школе и богомоље; Одсек за болничке и санитетске зграде и уређење бања; као и Одсек за привредне и индустријске зграде; који су били задужени за изградњу свих значајнијих грађевина у тадашњој Србији. Осим израде пројеката за државне зграде пружана је помоћ окрузима, срезovima и општинама за разне врсте грађевина. Како је Министарство било надлежно за територију целе Краљевине, постојале су посебне Грађевинске дирекције за поједина подручја (у Љубљани, Загребу, Дубровнику, Сарајеву, Скопљу и Новом Саду), а Београд је као престоница био издвојен у посебну секцију у оквиру Управе града Београда. Касније, приликом поделе Краљевине Југославије на 9 бановина, дошло је до промена у организацији спољних служби и успостављању техничких одељења при бановинама и Управи града Београда. Организација рада и поједине надлежности били су прецизно и јасно дефинисани јер је делокруг рада Министарства био веома широк и осим пројектовања и изградње појединачних грађевина он је обухватао питања из области урбанизма и уређања градова, где је посебна пажња посвећивана Београду као престоници; проблеме изградње и уређања села; као и веома значајан сегмент, коме је посвећивана посебна пажња, очување и обнову градитељског наслеђа.

Посебно значајан резултат у овом поглављу остварен је кроз приказ закона, уредби и правилника, који су анализирани, посебно веома квалитетан Грађевински закон из 1931. године који је имао велики утицај на развој српских градова и грађевинске струке. Поред њега анализирани су Правилник о изради регулационих планова из 1932., Закон о овлашћеним инжењерима из 1937., Правилник о полагању државног техничког испита из 1922. као и други документи чијом доношењем је осавремењено и уређено грађевинарство у земљи.

У оквиру поглавља дата је и анализа процеса пројектовања и изградње државних здања, који је такође био јасно уређен уредбама и другим документима којима су

дефинисани општи услови за јавне грађевинске радове и набавке, садржај и израда пројеката, ревизија пројеката, награде и др. Кандидаткиња је посебно детаљно приказала процес настанка и изградње неких од најзначајнијих државних здања у Београду – Министарства шума и рудника, Министарства финансија, Ветеринарског факултета, Гимназије на Топчидерском брду, Главне поште и др.

На крају поглавља дат је приказ пројектовања и изградње појединих врста државних здања (административна, верска просветна, санитетска, привредна и остала), уз табеларни приказ броја грађевина свих врста подигнутих у Дунавској и Моравској бановини 1924-1936., као и вредности грађевинских радова, што јасно документује обим изградње, могућности и приоритете у појединим периодима. Табеларни приказ броја зграда и вредности радова на грађевинама у Београду од 1919-1936. Такође даје верну слику подизања државних здања у појединим годинама, те највише домете остварене 1927 и 1932. Посебно детаљно су приказане идеје и реализације везане за урбани развој и изградњу престонице, те коференција које су 1938. и 1939. организоване у Министарству грађевина и биле посвећене овим питањима.

Посебно значајан резултат истраживања презентиран у овом поглављу је приказ типских пројеката - пољопривредне школе, основних школа, учитељских станова, поштанских зграда, цркава, звоника, парохиских домова, пољопривредних зграда, амбуланти - који су компарирани са реализацијама ових врста зграда. Тиме се даје веома добар увид у веома богату и квалитетну продукцију Архитектонског одељења и бројне типове државних грађевина разноврсне архитектуре које су креиране у њему и биле углед за друге градитеље.

(2) Посебно значајан научни резултат истраживања мр Снежане Тошеве је приказ рада појединих аутора, њиховог градитељског опуса као државних инжењера и кретања у служби архитектата запослених у Архитектонском одељењу, чиме су значајно употпуњена сазнања о раду и значају појединих личности и њиховом утицају на развоју српске међуране архитектуре. Да би се створила што објективнија валоризација деловања запослених у Архитектонском одељењу истраживање је посебно усмерено на расветљавање градитељског опуса мање познатих аутора, као и архитектата придошлих након Октобарске револуције из Руске Царевине, односно њиховог статуса и рада у Министарству грађевина. Тиме су значајно допуњена досадашња сазнања о пореклу, пројектима и доприносу ових градитеља развоју новије српске архитектуре, што је од изузетне важности за друге истраживаче који ће се у будућности бавити истраживањем и тумачењем архитектуре посматраног периода. У четвртм поглављу је веома детаљно анализирана кадровска структура, делокруг рада архитектата, њихово стручно напредовање, усавршавање и сл, што представља значајан резултат овог рада. Табеларно је приказано и бројно стање и проценат инжењера и архитектата у односу на остале запослене у МГ у појединим годинама, од 1924. до 1936., који се кретао од 8-10%.

Поред бројних података о кадровској структури и уредбама и законима који су прописивали правила и уређивали рад Архитектонског одељења, дати су веома исцрпни и значајним биографски и други подаци о самим запосленима, међу којима су нека од најзначајнијих имена међуратне архитектуре у Србији – Јосиф Букавац, Петар Поповић, Петар Гачић, Душан Живановић, Светозар Јовановић, Момир Коруповић, Милица Крстић, Бранислав Којић, Димитрије М. Леко, Драгутин Маслаћ, Милан Минић, Јованка Бончић Катеринић, Даница Миловановић Којић и др.

Приказ деловања архитектата придошлих из Царске Русије представља значајан допринос рада. Страни стручњаци су радили као контрактуални службеници, по закону из 1937. само као сарадници домаћих овлашћених инжењера, а било их је у МГ око 100. Инжењери из царске Русије су били најбројнији и третиран су као домаћи, а међу њима су се посебно својим радом истицали Николај Краснов, Василије Андросов, Виктор Лукомски и Валериј Срашевски, чије биграфске податке кандидаткиња исцрпно

документује. Посебан допринос рада представља и расправа о улози и утицају ових архитеката на међуратно градитељство.

(3) Трећи значајан корпус рада, поглавље посвећено критичкој анализи и приказу архитектонског обликовања грађевина насталих у Архитектонском одељењу, такође представља значајан резултат дисертације, јер у њему кандидаткиња мр Снежана Тошева издвајајући поједине најзначајније државне грађевине даје слику укупних стилских токова и специфичности ауторског приступа појединих аутора. Грађевине су класификоване у односу на доминантни обликовни језик у: Академизам, Национални стил, Модерну и здања без изразитих стилских обележја. Приказом академски обликованих здања уз примену принципа, елемената и декоративних мотива из репертоара различитих историјских стилова, кандидаткиња потврђује да су ова здања била најзаступљенија и да је ова архитектура, у више или мање репрезентативном и монументалном облику, била заступљена код већине државних грађевина подизаних за различита министарства, архив, универзитет, гимназије, основне школе, царину, здравствене установе и сл. Национални стил се првенствено користи код обликовања црква и црквених конака, али и код образовних установа, где се посебно издвајају пројекти за Трговачку академију и Другу женску гимназију у Београду. Истражени примери државних здања презентовани у раду показали су да је европска модерна архитектура од двадесетих година 20. века у великој мери утицала и на градитеље у Србији, комбинујући се често са принципима елементима Академизма. Државни инжењери Душан Бабић, Бранислав Којић, Момир Коруновић, Милица Крстић и други, кроз своје пројекте израђиване у државној служби примењивали су принципе и начела модерне архитектуре. У раду су истакнути пројекти за Хирушко одељење Опште државне болнице, Ветеринарски факултет, Жемску учитељску школу и Академску трпезу у Београду, као неки мање познати пројекти у унутрашњости земље – за пошту у Чачку, Пореску управу у Тителу и др. И у овом сегменту рада значајан допринос кандидаткиња је дала кроз приказ оригиналних пројеката ових здања, посебно цртежа архитектонских детаља, портала, намештаја и сл.

У посебном делу овог поглавља кандидаткиња даје свој допринос разматрању проблема положаја и улоге градитеља у служби државе и креирању националног израза у архитектури. Јавна здања су увек кроз историју представљала репрезента саме државе и кроз њихово обликовање се приказивао национални идентитет. У међуратном периоду, у коме је створена нова држава Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (касније Краљевина Југославија) питање формирања националног идентитета је имао значајно место у градитељству, што је већ разматрано у бројним делима. Кандидаткиња даје свој допринос овој теми кроз став да је идеолошки национални концепт Краљевине Југославије био заснован на југословенској идеји што је код изградње државних здања било изражено у монументалној академској архитектури заснованој на универзалистичком језику. Ту идеју су најбоље репрезентовала државна здања изграђена у Београду, којима се приказивала моћ и стабилност државе. Тиме су слеђени примери и из других европских средина у којима су такође државна здања најчешће имала монументално академско обликовање. У свом раду кандидаткиња се осврнула и на улогу краља Александра I Карађорђевића у креирању архитектуре државних здања. Пошто није сачуван адекватан архивски материјал, његова улога је тумачена на основу сведочанстава савременика, који су истицали његову велику заинтересованост и активну укљученост у питања изградње државних здања.

Као веома значајно питање на крају поглавља је дат значајан допринос разматрању утицаја самих државних архитеката на креирање општих стилских токова у међуратном градитељству. На основу архивске грађе и докумената, кандидаткиња износи свој суд да су свакако постојала ограничења у избору стила јавних здања и да их је диктирала држава као главни инвеститор, што је за последицу имало да су доминирали академски и национални стил. У оквиру ових стилова аутори су могли да искажу своју индивидуалност и креативност. Код мање значајних зграда избегавани су

богати стилски елементи који су поскупљавали градњу. Записи појединих архитеката говоре о великој слободи избора архитектонске концепције зграда, те да су се код младих аутора појавиле и прве идеје о модерној архитектури које нису спутаване.

4.3. Научни допринос дисертације

Најзначајнији научни допринос који је остварила мр Снежана Тошева у својој дисертацији представља чињеница да она доприноси значајном употпуњавању знања из области историје и теорије архитектуре у Србији и шире, посебно везане за прикупљање и систематизовање грађе везане за организацију и рад Архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рада (која садржи велики број докумената и преко 400 планова), као и анализу прикупљених пројеката и тумечењу опуса појединих инжењера и архитеката који су својим пројектима значајно утицали на укупан развој градитељства у земљи. Посебно је значајно да су неки пројекти по први пут анализирани и приказани научној јавности, нарочито типски пројекти и бројна до сада непозната остварења.

Као посебано значајан научни допринос историји и теорији архитектуре, не само у локалном оквиру, већ и на регионалном нивоу, те будућим истраживањима архитектуре у Србији или деловања појединих аутора је чињеница да је реализацијом ове дисертације надомештен недостатак целовитог и систематичног сагледавања и валоризације значаја Министарства грађевина и његовог Архитектонског одељења за развој градитељства у Београду и целој Србији у превој половини 20. века. У раду су анализирани и растумачени до сада недовољно расветљени елементи везани за сам процес доношења одлука и реализацији пројеката у Архитектонском одељењу; по први пут су систематизовани и анализирани замони, прописи, уредбе и правилници који су уређивали израду планова и изградњу јавних грађевина; сагледана је укупна реализација јавних здања кроз табеле које показују буџетске издатке; посебно детаљно је дат табеларни преглед изградње просветних и здравствених установа, као једном од најзначајнијих видова којем је посвећивана посебна пажња; и направљен је исцрпни списак инжењера и архитеката који су радили у Архитектонском одељењу, са приказом њихових пројеката, радне и професионалне биографије, као и анализом њиховог положаја, задатака и кретања у служби.

Треба истаћи да се кандидаткиња успешно изборила са класификовањем и систематизацијом веома обиме оригиналне архивске грађе (различитих писаних докумената и пројеката), те да је кроз интезивно архивско истраживање, омогућила да се кроз ову докторску дисертацију по први пут на целовити начин презентује градитељска пракса у Београду и Србији везана за грађевине чију је изградњу финансирала држава у посматраног периода, анализирају њени конститутивни чиниоци и валоризују градитељски донети остварени код релевантних примера, односно њихов утицај на урбани и културни идентитет града и државе.

Овим радом биће омогућено и другин истраживачима да јасније и прецизније документују своја будућа тумачења укупног градитељства посматраног периода, али и ревалоризација значаја појединих грађевина и аутора у односу на укупну историју архитектуре у Србији и региону.

4.4. Став о способности кандидата за самосталан научни рад

У свом досадашњем научном и стручном раду кандидаткиња мр Снежана Тошева је показала несумњиву заинтересованост за истраживање градитељства у Србији у периоду између два светска рата, с теоријског аспекта као истраживача, и с стручног аспекта као кустоса у Музеју науке и технике. Разнородно стручно и практично искуство које мр Снежана Тошева има у обради, архивирању и презентирању грађе и пројеката који се чувају у Музеју науке и технике представљају упориште за њен научни рад, што је осведечено до сада публикованим монографијама и каталозима изложби; радовима објављеним у водећим научним часописима националног значаја из области историје и теорије архитектуре, као и саопштењима на различитим домаћим и

међународним скуповима и конференцијама. Спрега теоријских и практичних интересовања и знања које кандидат испољава представљају добру основу за успешног научног радника.

Одабир теме истраживања, њена савременост и иновативни карактер, као и структура и садржај дисертације указују на свеукупну сложеност проблематике коју је кандидаткиња истраживала. Докторска дисертација мр Снежане Тошеве показује да је кандидаткиња овладала критичким теоријским приступом у истраживању и тумачењу историје архитектуре и неопходним методама компаративне и објективне архитектонске анализе. Кандидаткиња је у стању да издвоји значајане истраживачке проблеме, позиционира их у одговарајући теоретски контекст, дефинише на адекватан начин подручје истраживања и изврши избор адекватних метода рада, те да јасно и прегледно изнесе резултате и одреди даље праваце истраживања. Докторска дисертација мр Снежане Тошеве с теоријског, али и стручног аспекта, представља значајан допринос истраживању историје архитектуре у Србији.

На основу увида у целокупан рад изложен у овој дисертацији, претходне радове и целокупни стручни и научни опус кандидата, може се закључити да је мр Снежана Тошева потврдила своје опредељење и способност да се самостално и квалитетно бави научно-истраживачким радом.

5. ЗАКЉУЧАК И ПРЕДЛОГ КОМИСИЈЕ

5.1. Осврт на дисертацију у целини

Докторска дисертација кандидаткиње мр Снежане Тошеве представља свеобухватно и систематично проучавање развојних процеса у пројектовању и реализацији државних грађевина, који су од посебног значаја за укупно градитељство и континуитета грађења у некој средини. Анализа законске регулативе и самих пројеката различитих врста и типова грађевинских грађевина, од којих су поједине обележиле урбанистички развој и архитектонску праксу у Београду и Србији у првој половини 20. века, те документовање и критичка валоризација примера, представљају значајну подлогу за многа друга истраживања у области историје и теорије архитектуре у Србији, али и државама које су биле у саставу Краљевине Југославије.

Рад је написан узорно, са јасно формулисаним предметом и циљевима истраживања и методолошки коректно дефинисаном линијом истраживања. Дисертација се првенствено базира на истраживању архивске грађе и објављених извора везаних за писану грађу (законе, прописе, записнике са састанака и сл), као и на оригиналним пројектима за различите врсте јавних грађевина. На почетку рада дат је изузетно детаљан приказ објављене грађе и других извора везаних за рад Архитектонског одељења Министарства грађевина и реализоване грађевине у посматраном периоду, посебно теоријски текстови који су из овог периода а везани су за предмет рада. Такође су исцрпно дати релевантни полазни подаци везани за друштвене, културне и социјалне прилике у посматраној епохи које су непосредно утицале на рад и продукцију државних грађевина. Разматране су и опште карактеристике урбанистичког развоја и изградње на простору Србије. За обликовање овог сегмента тезе било је потребно веома темељно проучавање наведених области, кроз референтну домаћу и страну литературу и изворе, како би се међусобно повезали и утврдили полазни елементи за анализу конкретних примера из посматраног периода.

Другу целину рада представља анализа организације рада и продукције Архитектонског одељења Министарства грађевина у међуратном периоду кроз анализу настанка овог одељења, његове организационе структуре и надлежности рада. Посебно детаљно су приказани закони, уредбе и правилници које је доносило Министарство грађевина и тиме утицало на укупну градитељску праксу у Краљевини Југославији. Посебно исцрпно је приказан сам процес пројектовања и изградње

држвних здања, посебно најзначајнијих примера. Опсежним анализама које су у раду спроведене, извршено је темељно и свеобухватно прикупљање и систематизовање грађе, што није био лак подухват, с обзиром да само фонд Министарства грађевина у Архиву Југославије садржи бројна писана документа и око 400 пројеката. Најзначајније грађевине су приказани у раду кроз оригиналне пројекте и фото документацију, што углавном до сада није објављивано. Посебно је значајно презентовање оригиналних типских пројеката за поједине врсте јавних грађевина. У тоом делу тезе истиче се систематичност и уједињеност критеријума на основу којих је направљен избор примера и њихова презентација. У својим анализама и тумачењима конкретних архитектонских дела аутор се придржавао јасних критеријума и основне идеје рада везане за тумачење односа државе и њених архитека према тадашњим преовадавајућим стилским тенденцијама у архитектури – академизму, националном стилу и модернизму. Посебно су валоризовани и образложени рад и домети појединих аутора, с посебним освртом на деловање градитеља придошлих из Царске Русије и жена запослених у Архитектонском одељењу, као и њихов значај за период у коме су стварали.

5.2. Научни допринос конкретної науци

Мр Снежана Тошева је кроз истраживање и тумачење организације рада и реализованих пројеката у Архитектонском одељењу Министарства грађевина у међуратном периоду остварила значајан научни допринос у области историје и теорије архитектуре на простору Србије и некадашње Југославије. Рад представља оригинални научни допринос кандидата тумачењу утицаја државе и њених институција из области грађевинарства на укупан развој градитељства и архитектонско стваралаштво.

Значајан научни допринос кандидата се огледа у формирању документационе базе истраживања засноване на архивској и објављеној грађи (писаним документима, оригиналним пројектима и фотодокументацији), те савременим тумачењима историчара архитектуре, и њиховом међусобном компарирању. Теоријску базу истраживања чинило је и утврђивањедруштвених, социјалних и културних фактора који су утицали на размере и карактер градитељства у посматраном периоду. На основу ове теоријске базе мр Снежана Тошева је научно документовала, анализирала, описала и вредновала резултате архитектонске праксе посматраног периода и издвојила карактеристична дела и ауторе.

Поред тога, примењени методолошки приступ и резултати до којих је кандидаткиња дошла у свом истраживању свакако доприносе јасном сагледавању механизма утицаја државе на укупно градитељство посматраног периода градитељ и аутономности деловања самих архитеката запослених у државној служби, те њиховог утицаја на обликовне токове. Остварене анализе и тумачења значајна су не само за историју и теорију архитектуре и урбанизма, већ и за савремену архитектуру и пројектовање јер се баве универзалном темом везаном за утицај државе на обликовање државног идентитета кроз архитектуру, али и за друге друштвене науке које су повезане са њима.

5.3. Научни допринос методологији

Кроз узорно постављену структуру рада мр Снежана Тошева је показала да је у потпуности савладала различите методе примењиве у научном раду. Посебно треба издвојити три области у којима до изражаја долази њена способност искусног истраживача. То је прво, способност одабира и интерпретације података из извора и литературе, што му омогућава да формира солидну подлогу на којој ће градити своје истраживање. Друго је, доследна примена историографског метода и темељан рад у прикупљању грађе и релевантне оригиналне документације везане за дела која су предмет рада, те аналитичан, прецизан и објективан приступ материјалу који је прикупила, уз обухватање свих елемената који доприносе расветљавању проблема

који обрађује. Треће је јасно постављање принципа и критеријума на основу којих ће доносити своје закључке и приказ организације рада Архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата, самих пројеката и реализованих грађевина, као и деловања појединих аутора.

Користећи методе анализе, компарације и синтезе, кандидаткиња у теоријском делу рада успева да адекватно сагледа стање досадашњих истраживања и теоријска сазнања везана за друштвене, социјалне и културне карактеристике посматраног периода, урбани и архитектонски преображај Београда, као престонице новонастале државе Краљевине СХС, касније Краљевине Југославије и стилске тенденције у обликовању јавних и приватних здања, и на основу тога дефинише циљеве и правце сопственог истраживања, изврши неопходну систематизацију грађе и конкретне архитектонске праксе која је предмет истраживања и изведе укупне закључке и препоруке. И поред своје комплексности и обима, дисертација је методолошки коректно хијерархијски систематизована, што доприноси њеној јасноћи, не само по питању формалне прегледности, него и по питању суштинског повезивања независних целина у оквиру рада.

5.4. Очекивана примена резултата у пракси

Очекивана практична примена резултата истраживања је у скретању пажње научне и друге јавности на деловање најзначајније установе у области грађевинарства у тадашњој Краљевини Југославији, Архитектонског одељења Министарства грађевина, почетком 20. века и његовог утицаја на законске прописе у области грађења и укупну градитељску праксу на простору Србије. Налази остварени у дисертацији, посебно прикупљена и презентована архивска грађа (писана документа, оригинални пројекти и фотодокументација) биће важан основ за свако будуће сагледавање домета међуратног градитељства у Србији и драгоцену базу за друге истраживање и будућа тумачења посматраног периода. Поред тога, истраживање ће допринети процесу стварања и акумулирања укупног знања о архитектури међуратног периода, посебно кроз откривање мање познатих аутора и пројеката, што ће утицати на ревалоризацију значаја и улоге Архитектонског одељења у креирању градитељских токова у земљи.

С обзиром да се ради о свеобухватном и систематичном научном истраживању деловања и утицаја Архитектонског одељења Министарства грађевина Краљевине Југославије у међуратном периоду, очекује се да ће ова дисертација покренути научну и стручну расправу о проблему и предмету рада, а тиме и иницирати даља ужа и специфичнија проучавање појединих аспеката ове теме у оквиру стручне и научне јавности у Србији. Из тог разлога рад треба схватити као подстицај за даље продубљено истраживање сличних тема, посебно везаних за однос државе и архитектонске праксе, деловања појединих аутора, домете остварених дела и њихов значај за укупан развој градитељства у Србији.

Поред тога рад ће имати практичну примену у едукацији из области историје и теорије архитектуре на високошколским установама, али и у институцијама културе, заводима за заштиту споменика културе и Музеју науке и технике, где ће се резултати донети овом дисертацијом користити у валоризацији и презентацији укупне архитектонске праксе, али и деловања градитеља запослених у Архитектонском одељењу Министарства грађевина у посматраном периоду.

5.5. Предлог Комисије

На основу детаљног прегледа и анализе докторске дисертације кандидаткиње мр Снежане Тошеве, Комисија констатује да је предметна дисертација у складу са усвојеном темом, да је структура дисертације, примењена научна методологија, као и сви остали елементи обраде, потпуно у складу са пријавом на коју је Универзитет у Београду дао своју сагласност. Дисертација у потпуности задовољила све критеријуме квалитета, обима и вредности, као и научног доприноса који овакви истраживачки

радови треба да имају. Као посебну вредност дисертације, Комисија истиче темељност са којом је кандидаткиња проучила постављени проблем, исцрпан рад на прикупљању, класификовању и анализи архивске грађе, те високо оцењује резултате до којих је кандидаткиња дошла, а који омогућавају да се оствари детаљан увид и да објективан критички суд о деловању Архитектонског одељења Министарства грађевина Краљевине Југославије у међуратном периоду и дOMETИМА остварених архитектонских пројеката и грађевина у Србији. Поред тога Комисија високо оцењује научни допринос тезе у области историје и теорије архитектуре у Србији, као и могућност примене методологије и налаза истраживања у пракси, у институцијама које се баве проучавањем, заштитом и презентацијом градитељства 20. века широј јавности.

Имајући у виду целокупан научно-истраживачки опус кандидаткиње, садржај докторске дисертације и оцене изнете у овом извештају, Комисија сматра да докторска дисертација мр Снежане Тошеве под називом **"Архитектонско одељење Министарства грађевина Краљевине Југославије и његов утицај на развој градитељства у Србији између два светска рата"** у свему задовољава предвиђене услове и са задовољством предлаже Наставно-научном већу Архитектонског факултета у Београду да **мр Снежани Тошевој** одобри и закаже јавну одбрану докторске дисертације.

У Београду, 21. 10. 2012. године

Чланови Комисије:

др Мирјана Ротер Благојевић, ванредни професор
Архитектонског факултета Универзитета у Београду

др Александар Игњатовић, ванредни професор
Архитектонског факултета Универзитета у Београду

др Мирослав Тимотијевић, редовни професор
Филозофског факултета Универзитета у Београду